

MUNI

Zákrytové dvojhvězdy

Jakub Kolář

Dvojhvězdy (fyzické)

- Soustava dvou hvězd
- Gravitační vazba
- Oběh kolem společného těžiště
- Stejně stáří a počáteční chemické složení

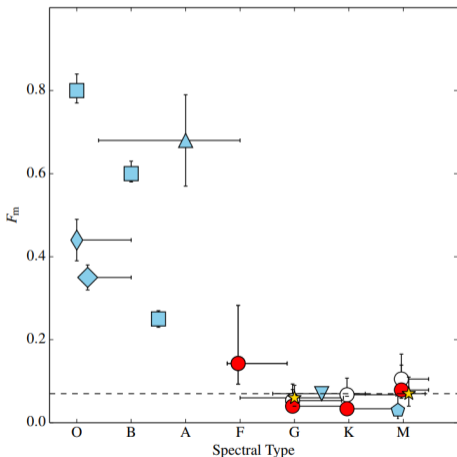
optické nejsou gravitačně vázány, jen stejný směr k pozorovateli

eso.org/public/videos/eso1311b/

Dvojhvězdy

- Vznik složek ze stejného materiálu na stejném místě, moment hybnosti
- Další vývoj může být různý
- Četnost vícehvězdných soustav silně závisí na spektrálním typu
- M: kolem 20 %, B: většina, O: téměř všechny ve dvojhvězdách (přesné hodnoty se liší dle publikací)

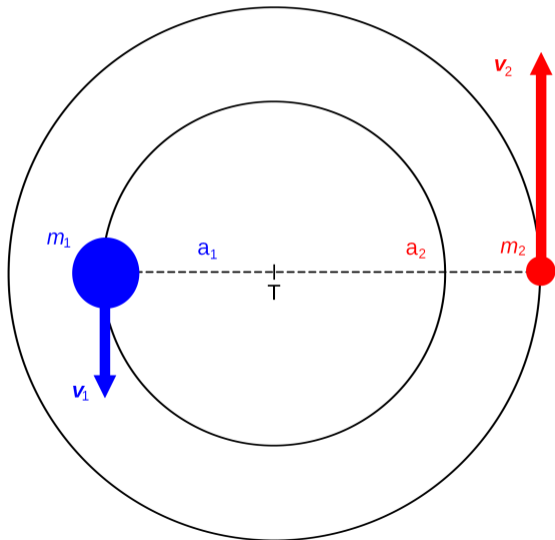

Oběh složek

Zachování hybnosti

$$m_1 v_1 = m_2 v_2$$

$$\frac{m_1}{m_2} = \frac{v_2}{v_1} = \frac{a_2}{a_1}$$

Význam studia dvojhvězd

- Určování důležitých vlastností, které se obvykle určují obtížně (hmotnosti, absolutní rozměry, vzdálenosti)
- Různorodé druhy hvězd (spektra, stáří, vývojové fáze)
- Hvězdná stavba a vývoj
- Vícenásobné soustavy, vždy se vyskytují dvojice

Metody detekce

- Vizuální
- Astrometrické
- Spektroskopické
- Zákrytové

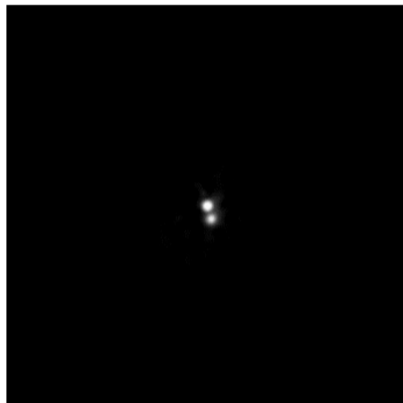
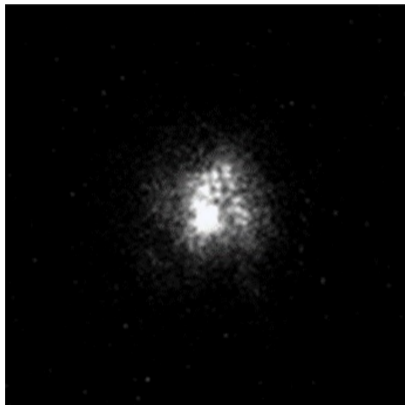
Vizuální dvojhvězdy

- Složky můžeme vizuálně rozlišit
- Dalekohled nebo interferometr
- Dlouhodobým sledováním lze měřit oběžné trajektorie (pak hmotnosti)
- Většinou dlouhé periody (roky a více), jsou daleko od sebe (v absolutních jednotkách), mohou být daleko i úhlově a tím tak rozlišitelné
- Sírius (nejdříve astrometrická dvojhvězda, potom teprve vizuální)

Mizar

Interferometrie

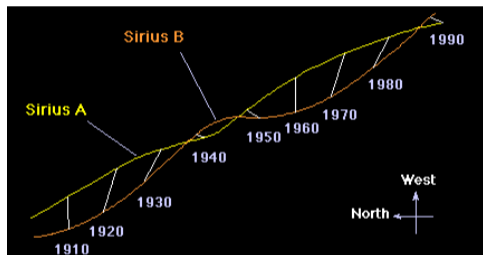

Hardy et al., 2023

Astrometrické dvojhvězdy

- Přesná měření poloh a jejich změn (vlastní pohyb)
- Periodické odchylky
- Sírius: Bessel (1844), Clark (1862)
- Problém pro vzdálené hvězdy a hustá pole

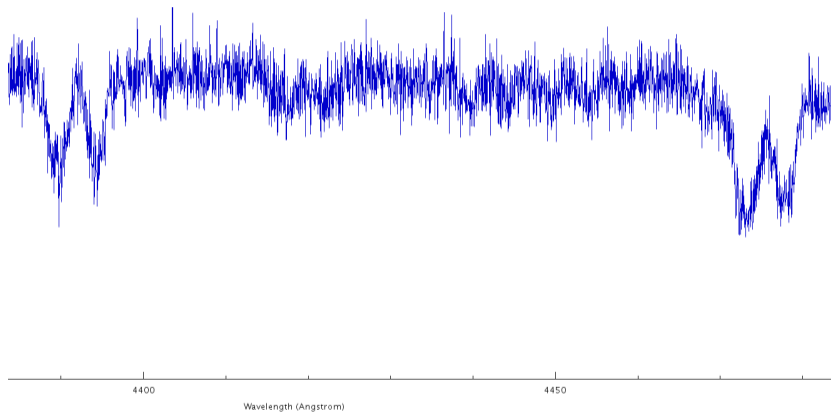

Courtesy of Mike Guidry, University of Tennessee

Spektroskopické dvojhvězdy

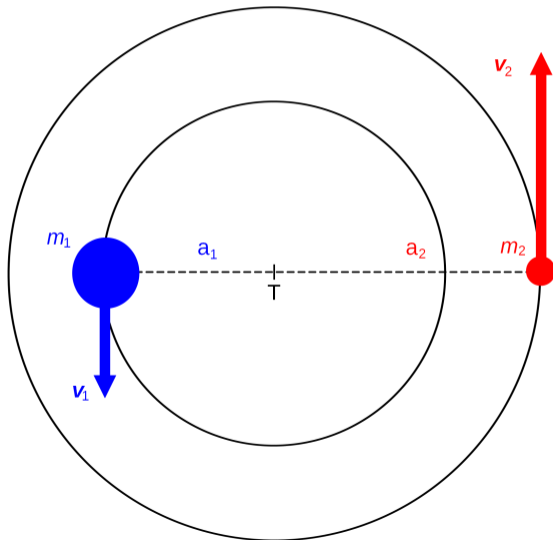
- Pravidelné změny poloh spektrálních čar v důsledku Dopplerova jevu
- Složky se střídavě přibližují a vzdalují
- Radiální rychlosti
- SB1 - ve spektrech viditelná pouze jedna složka (nelze zjistit vše, někdy odhad)
- SB2 - štěpení, vidíme čáry obou složek, lepší případ
- Nesmí se zapomenout na rychlost těžiště, systém se nějak pohybuje jako celek, do toho pohyb složek kolem těžiště

Čáry He I 4387 a 4471, OGLE LMC-ECL-17411

Radiální rychlosti

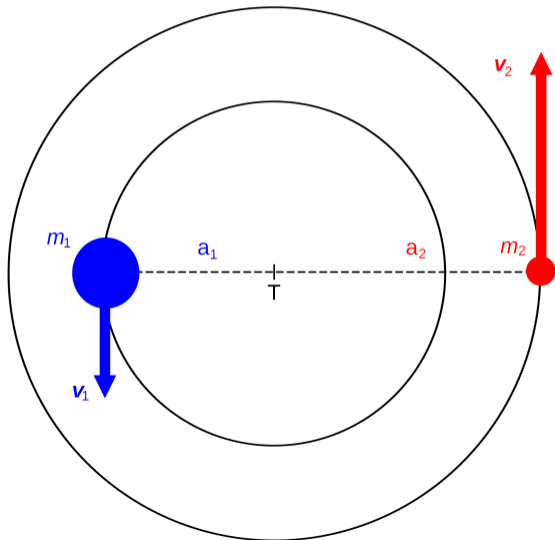
- Jak se budou radiální rychlosti počítat?
- Co znamená modrý posun, co červený?

Radiální rychlosti

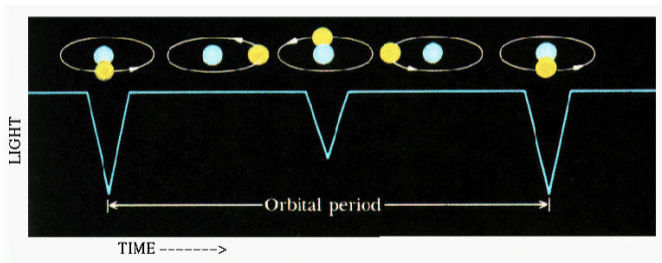
$$\frac{\lambda - \lambda_0}{\lambda_0} = \frac{\Delta\lambda}{\lambda_0} = \frac{v_{\text{rad}}}{c}$$

- Modrý posun: záporná rychlost, přibližuje se
- Červený posun: kladná rychlost, vzdaluje se

Zákrytové dvojhvězdy

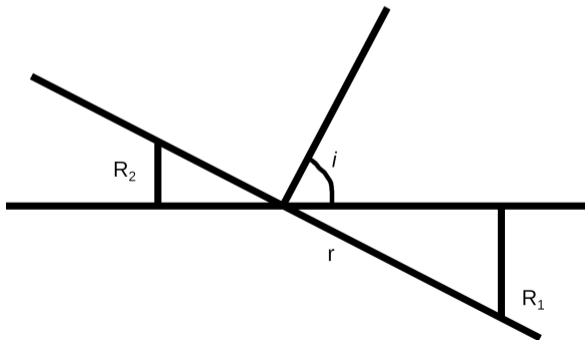
- Během oběhu se složky vzájemně zakrývají
- Pravidelné změny jasnosti (perioda oběhu), další možné jevy
- Vhodné natočení systému - nezbytná podmínka

homepages.uc.edu/~hansonmm/ASTRO/LECTURENOTES/W04/Binaries/Page57.html

Podmínka zákrytu

- Rovina pozorovatele
- Inklináčn $\acute{\text{y}}$ úhel i , úhel mezi normálou oběžné roviny a rovinou pozorovatele

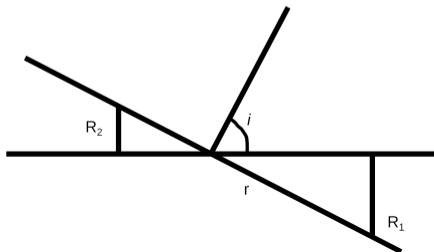
Podmínka zákrytu

Limitní případ:

$$\sin(90 - i) = \frac{R_1 + R_2}{r}$$

Podmínka pro zákryty:

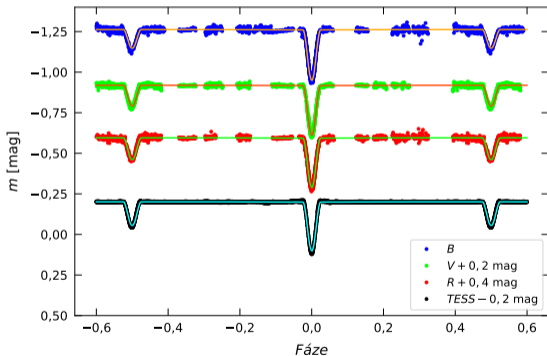
$$\sin(90 - i) < \frac{R_1 + R_2}{r}$$

Světelná křivka

- Závislost hvězdné velikosti na čase/fázi
- Hvězdná velikost, intenzita, flux
- Čas, různé formáty (JD, HJD, BJD, MJD)

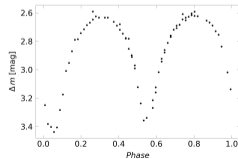
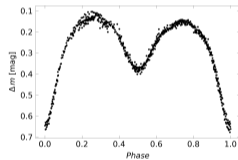
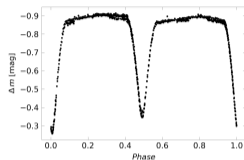
Fáze φ

$$\varphi = \text{frac} \frac{t - M_0}{P}$$

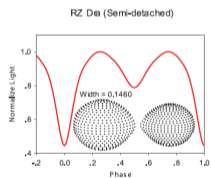
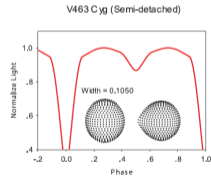
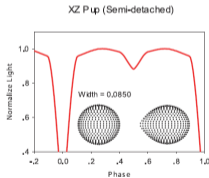
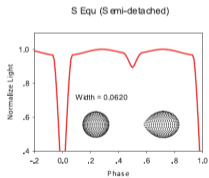
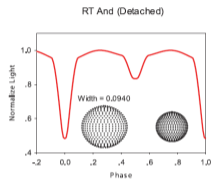
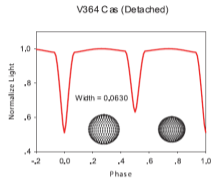
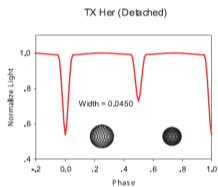
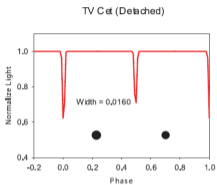
- Vyjadřuje, v jaké části periodického oběhu se nacházíme
- Desetinná část, od 0 do 1
- Monotónně roste
- Někdy je fázová křivka posunuta pro lepší viditelnost zákrytů

Světelné křivky

- Algolidy
- Typ β Lyr
- Typ W UMa

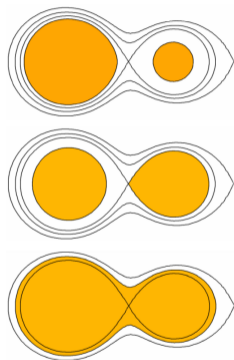
Světelné křivky

Kang, 2010

Morfologie

- Rocheovy laloky
- Bod L_1
- Oddělené
- Polodotykové
- Kontaktní: overcontact, double contact
- Doplnující klasifikace (např. WD - bílí trpaslíci)

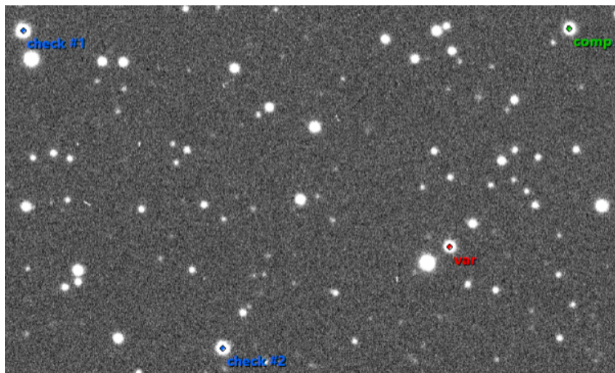
Terrell, 2001

Výzkum zákrytových dvojhvězd

- Fotometrie
- Spektroskopie
- Periodová analýza
- Astrometrie, interferometrie
- Dlouhodobé sledování

Fotometrie

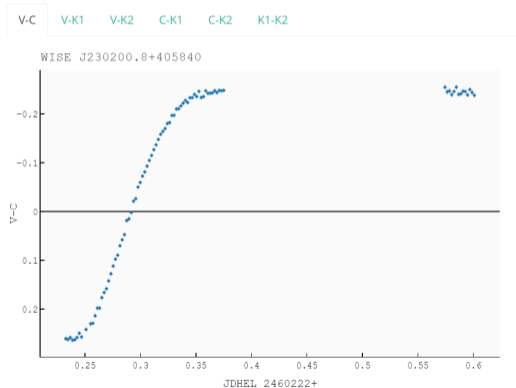
- Měření jasnosti hvězd (změna jasnosti v čase)
- Zpracování CCD snímků
- Vlastní data a přehlídky
- Světelná křivka

C-Munipack

Fotometrie

Graph

Databáze AMPER, 4.10.2023

Analýza světelné křivky

- Nepostradatelná, ale nemůžeme z ní získat vše
- Tvar hvězd
- Teploty (při použití více barevných filtrů)
- Relativní rozměry
- Inklinální úhel

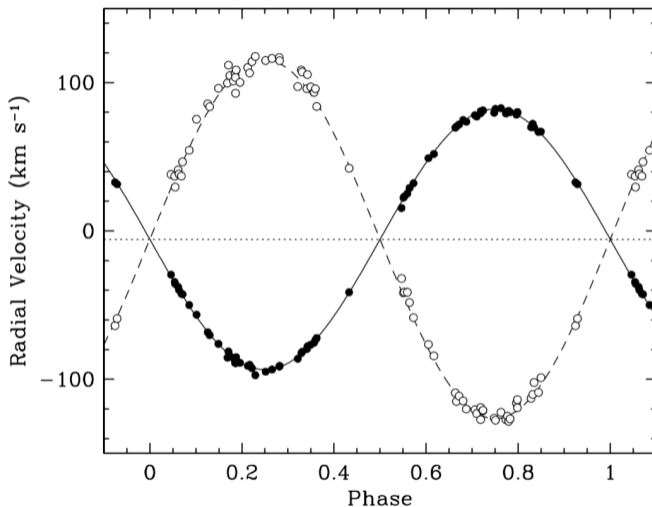
Spektroskopie

- Doplnění k fotometrii
- Nejlépe SB2 - vidíme čáry obou složek
- Informace o teplotách, chemickém složení, povrchovém zrychlení
- Násobnost soustavy
- Radiální rychlosti
- Určení hmotností, rozměrů a vzdáleností

Křivka radiálních rychlostí

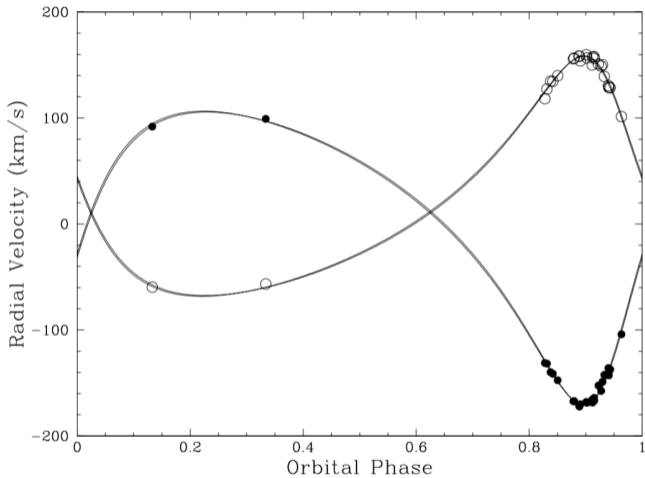
- Amplitudy K_1 a K_2
- Poměr hmotností $q = \frac{M_2}{M_1} = \frac{K_1}{K_2} = \frac{a_1}{a_2}$
- Kromě hvězd se pohybuje také těžiště
- Tvar závisí na trajektoriích obou složek a orientaci systému
- Získáme konzistentní modely a absolutní parametry

Křivka radiálních rychlostí - kruhová trajektorie

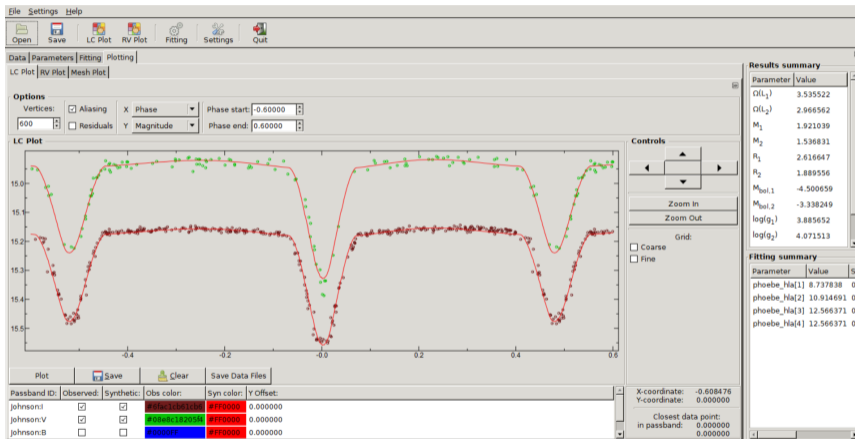
Během zákrytů mají hvězdy radiální rychlost těžiště, mezi zákryty se k pozorovateli složky postupně vzdalují a přibližují, plné body značí rychlost primární složky, (Torres et al., 2006).

Křivka radiálních rychlostí - eliptická trajektorie

Deformované křivky, rychlost se mění různě v závislosti na poloze (Sabby et al., 2011).

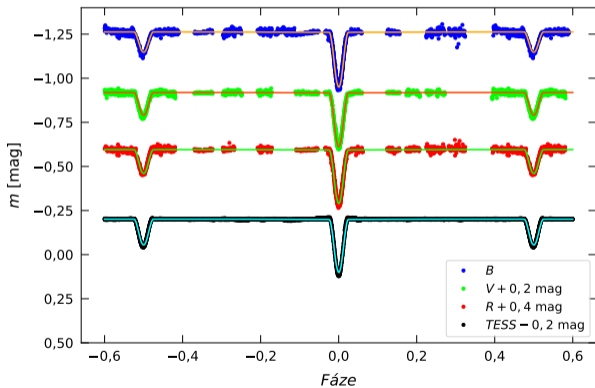
Modelování

PHOEBE (Fyzikální model)

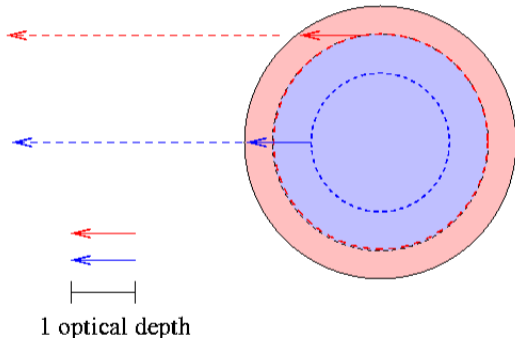
Vlivy na tvar křivek

- Velikosti a vzdálenosti složek
- Teploty, inklinace
- Oběžné trajektorie (kruhová, eliptická)
- Další proměnnost (složka je rotující, pulzující, vícenásobný systém)
- Efekty druhého řádu

Okrajové ztemnění

- Okraj hvězdy nemá stejnou jasnost jako střed hvězdy
- Záření z fotosféry má převážně radiální šíření
- Na střed se díváme přímo, u kraje sledujeme chladnější vrstvy

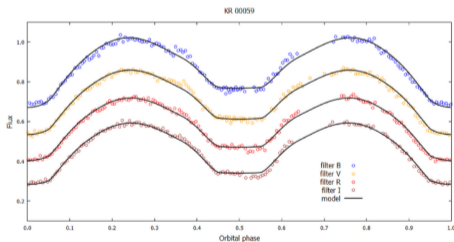

spiff.rit.edu/classes/phys440/lectures/limb/limb.html

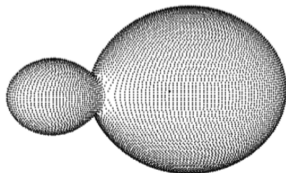

Okrajové ztemnění

- Příklad - úplné zákryty
- Primární minimum - lehké změny
- Sekundární minimum - rovné

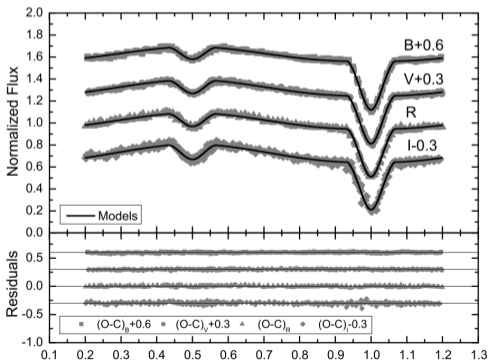
KR 00059 = V802 Cep

Debski et al., poster, Observing techniques, instrumentation and science for metre-class telescopes III, 2023

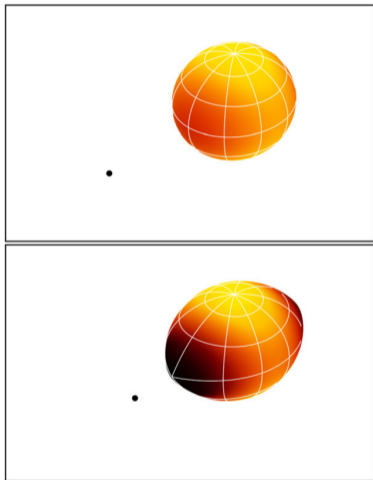
Efekt odrazu

- Hvězdy se vzájemně osvětlují
- Většinou teplejší hvězda nahřeje povrch té chladnější
- Pravidelné kolísání jasnosti (někdy i více než 0,1 mag)

Gravitační ztemnění

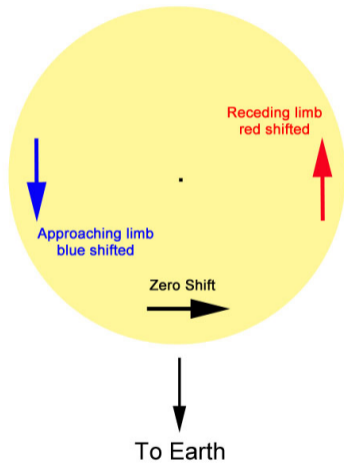
- Zploštělost hvězdy
- Povrch pólů je světlejší než u rovníkových oblastí
- Změny v řádu setin mag

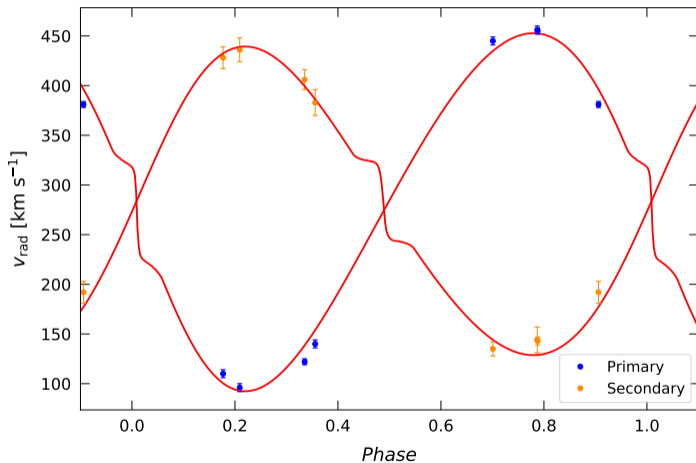
White et al., 2012

Rossiterův efekt

- Rotační jev
- Deformace křivky radiálních rychlostí v době zákrytů
- Část hvězdy rotuje k nám a část od nás
- Postupný zákryt těchto oblastí

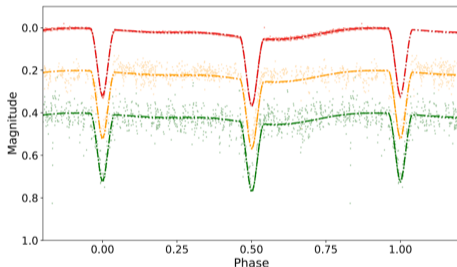

Rossiterův efekt

Skvrny

- Doplnění ke dvojhvězdnosti
- Určování přítomnosti skvrn či jejich parametrů není snadné, světelné křivky mají více řešení
- Kvalitní spektra, dlouhodobé sledování
- V publikacích často ničím nepodložená tvrzení (např. parafráze: Skvrny na rovníku hmotnější hvězdy s teplotou 80 % povrchové teploty.)

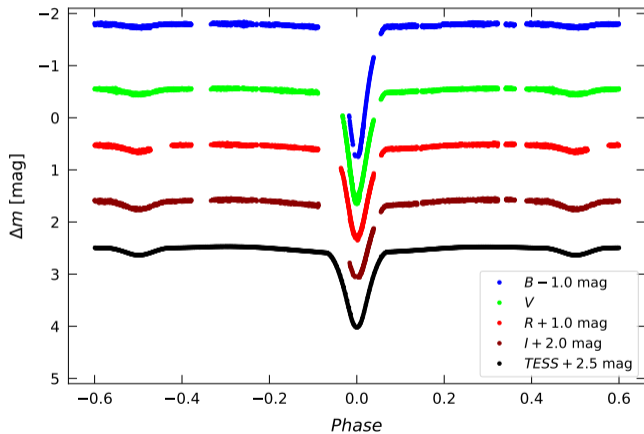

Křivkou prostupuje vlna způsobená skvrnou či více skvrnami, Miller et al., 2021.

Vývoj těsných dvojhvězd

- Těsná dvojhvězda - alespoň jedna ze složek během svého vývoje vyplní Rocheův lalok, přenos látky
- Rozhodující parametr u rychlosti vývoje hvězd je hmotnost
- Hmotnější hvězdy se vyvíjejí rychleji
- Algol: hmotná horká hvězda hlavní posloupnosti $3,4 M_{\odot}$, podobr $0,8 M_{\odot}$, paradox Algolu
- Přetok hmoty, původně hmotnější složka pokračuje rychleji ve vývoji i přes ztrátu hmoty

TT Lyr - algolida

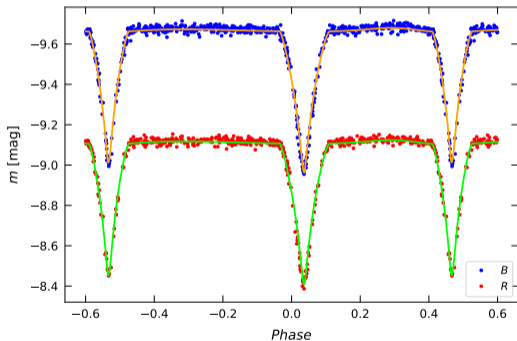

Modrá horká hvězda hlavní posloupnosti a červený podobr, Kolář et al., 2023

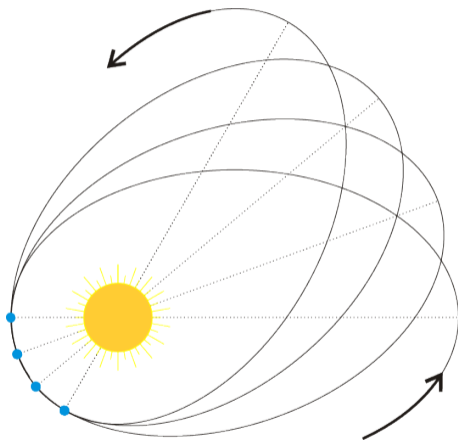
Excentricita

- Eliptické trajektorie, při nenulové hodnotě excentricity
- Minima nenastávají přesně po polovině oběhu
- Složitější výpočty, ale řešitelné
- Můžeme predikovat, kdy nastanou zákryty mimo fáze 0,5 a 1, $O - C$ diagramy

Kolář et al., 2023

Apsidální pohyb (stáčení přímky apsid)

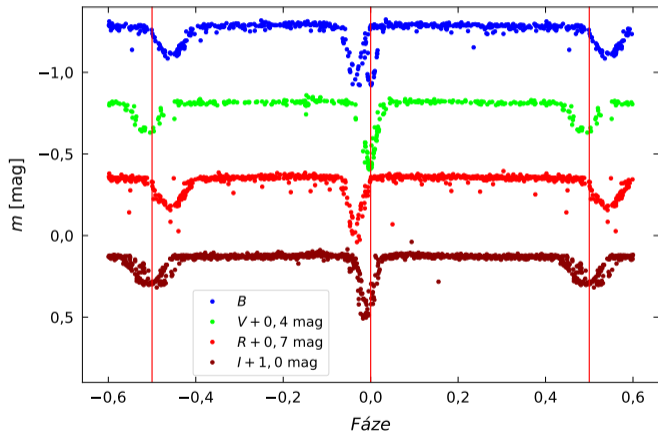

aasnova.org/2017/07/12/wasp-12b-and-its-possible-fiery-demise/

Apsidální pohyb

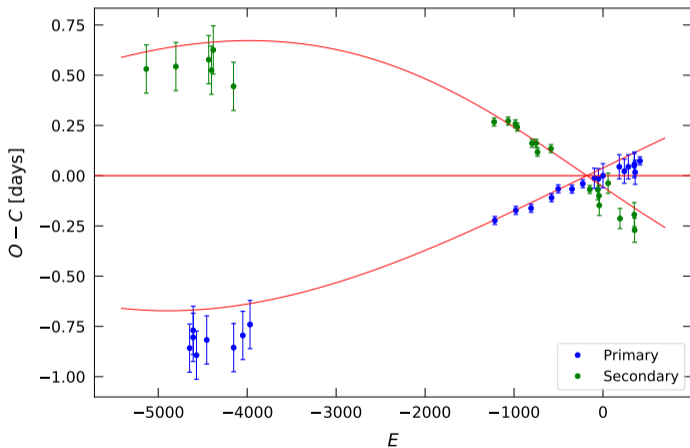
- Spojnice pericentra a apocentra
- Pro excentrické dvojhvězdy
- Příčiny pohybu: odchylka od kulového tvaru a nehomogenní rozložení hustoty hvězd, relativistické efekty
- Periodický pohyb
- Perioda U , většinou velmi dlouhé, stovky, nejkratší desítky roků
- Různě natočené systémy, argument periastra ω
- Potřeba co největšího pokrytí dat, nejlépe více než jedna celá perioda

OGLE LMC-ECL-7641 - apsidální pohyb

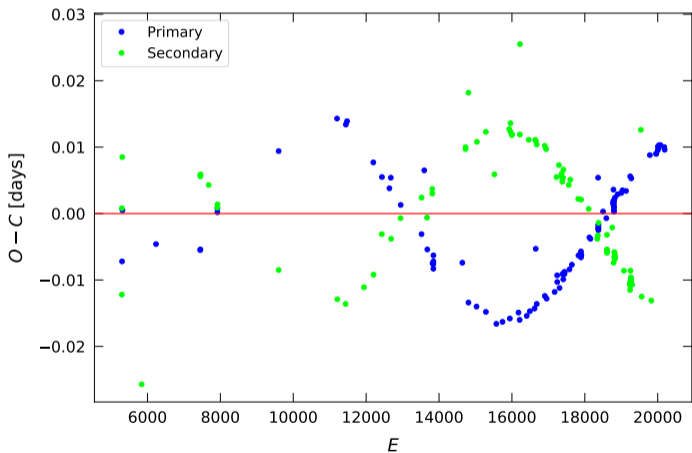
Minima oscilují kolem předpokládaných hodnot fáze.

O – C diagram OGLE LMC-ECL-7641

$U \approx 300$ roků, Kolář et al., 2023

O – C diagram CO Lac

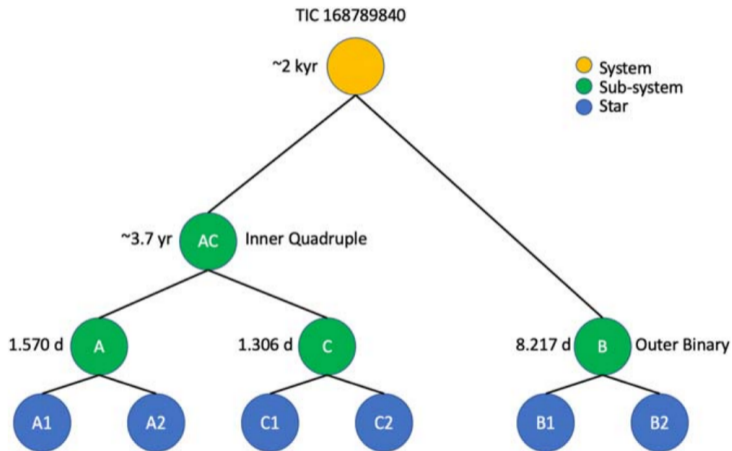

$U \approx 40$ roků, var2.astro.cz/ocgate/index.php?lang=cz

Vícenásobné systémy

- Třetí těleso (více těles)
- Stabilní jsou jenom některá řešení, vždy dvojice
- Trojhvězda: těsná dvojhvězda a vzdálená složka
- Čtyřhvězda: struktura $3 + 1$ nebo $2 + 2$

Zákrytová šestihvězda TIC 168789840

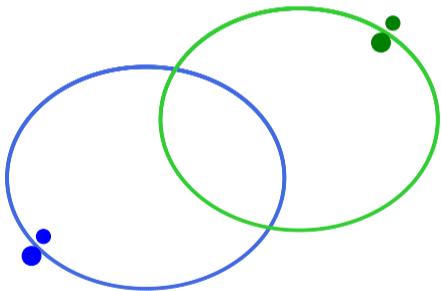

Tři zákrytové dvojhvězdy, Powell et al., 2021

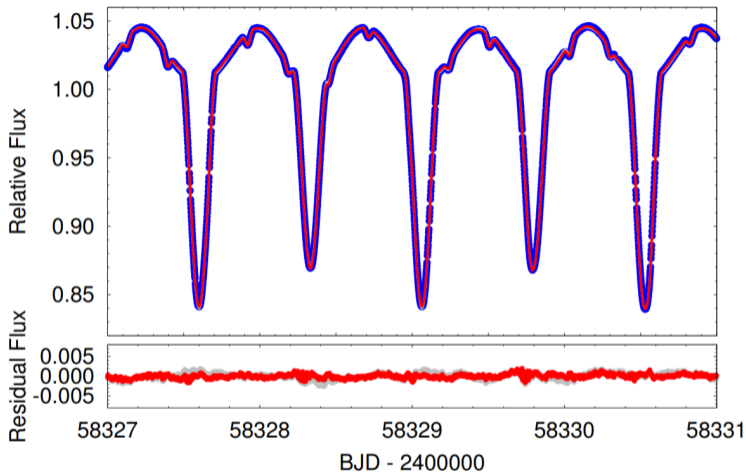

Dvožákrytové systémy

- Čtyři hvězdy ve struktuře 2 + 2
- Dva zákrytové podsystemy, oběh kolem jejich společného těžiště
- Kolem 500 známých systémů
- Komplexní studie jen pro několik
- Vzájemný pohyb, většinou velké periody, vyžaduje spektra nebo dlouhodobé fotometrické sledování

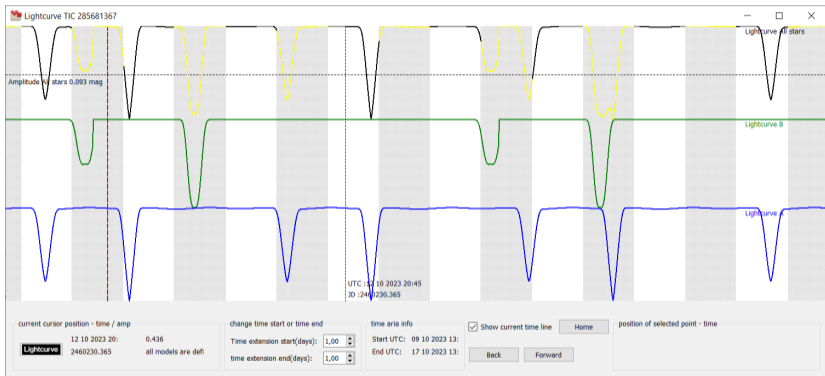

BG Ind

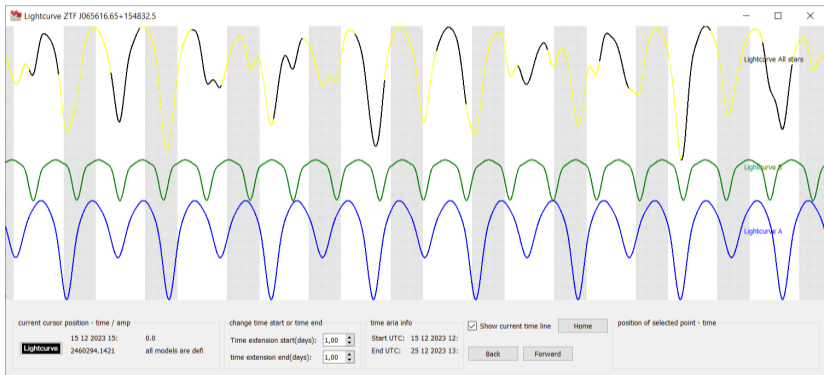
Dobře patrná dvojhvězda, do toho velmi malé periodické změny - druhý pár, (Borkovits et al., 2021).

S8 Cas

Velmi excentrické dvojhvězdy, STEP, Z. Henzl

S1 Gem

STEP, Z. Henzl

**MASARYKOVA
UNIVERZITA**